

Історія протестантизму як науково-просвітницький проєкт

Почну з прикладу. Гортаючи веб-сторінки українських протестантських церков з історичної проблематики, на одному із сайтів натрапила на доволі об'ємний текст «Деякі зауваги про еклезіальну історію давніх церков П'ємонту». Йдеться про твір французького гугенота П'єра Аллікса, виданий ще 1690 року у відповідь на праці католицького єпископа Жака Боссуе, зокрема його «Історію відхилень протестантських церков». Боссуе змалював альбігойців, або катарів (що заперечували божественність Христа і вважали видимий світ породженням злого бога) як маніхеїв, котрі, відомо, сповідували дуалістичне вчення про двох богів. У непогодженні з такою генетикою П'єр Аллікс, водночас, ототожнив катарів з вальденсами, неправдиво виводячи останніх з руху патеренів на півночі Італії, який, дійсно, був одним із пагонів богомільства і катарства. Протестантський автор зазначав, що патерени вважали за антихриста римського папу Сильвестра I (який, за церковною історією, переміг у диспуті учених іудеїв, довівши їм божественність Христа). При цьому Аллікс адресував таке уявлення про папу і вальденсам; його думку запозичили деякі протестантські автори. Хоча католик Боссуе чітко розрізняв катарів і вальденсів, цілком виправдано називаючи перших еретиками, других – лише розкольниками, що повстали проти Римської Церкви, закидаючи їй «відступлення від ідеалу Христа».

Знаємо, що пізній євангельський рух, зрештою і ранні реформатори, значною мірою спирались на погляди вальденства (про важливість національних перекладів Біблії та її дослідження віруючими, участь мирян у проповідуванні та євангелізації, щире каяття християнина та його свідоме прийняття таїнств). Відтак, популяризація тієї візії, за якої вальденси фактично ототожнені з тими, хто заперечував

божественність Христа, без сучасного наукового коментаря навряд чи є досягненням сайтів, які тиражують працю П'єра Аллікса (часто без згадки про її автора). За останнє століття, а особливо після Другої світової війни у світі з'явилась така значна кількість серйозних наукових і науково-популярних праць з історії реформаційних рухів, феноменів Реформації і протестантизму, що іноді дивуєшся, як нам в Україні (крім невеличкої групи видань) вдається залишатися майже осторонь цього дослідницького корпусу. Ба більше: католицька історіографія після Другого Ватиканського собору переглянула свою колишню конфронтаційну позицію і здійснила екуменічний прорив у вивченні Реформації, зокрема і протестантської, віддавши їй належне у світовій історії. Але ми так мало знаємо про ці дослідження.

Звертаючись до застарілих видань, подекуди наївних, белетристично подібних текстів, ми мимоволі популяризуємо не наукові досягнення, а історичні легенди. До речі, порівняння тексту П'єра Аллікса з «Великою боротьбою» Еллен Уайт нашоє на майже очевидні висновки. Шановний читач, мабуть, здогадується, які. Однак не будемо занадто категоричні. І твори давніх авторів, і Еллен Уайт свого часу, коли історія протестантизму в Україні продиралася крізь заборони і упередженості, відіграли важливу роль, і надалі мають право на існування, бо й нині знайдуть свого пересічного читача. Однак сучасне звернення до таких видань без відповідної інтерпретації, посилань, уточнень, пояснень, наукового апарату в XXI ст. і в аудиторії, якій вже не треба ховатися по домівках для набуття біблійної освіти, навряд чи виправдане.

Чи потрібна сьогодні популярна церковно-історична література? Так. Але яка? Та, що спиратиметься на серйозні наукові дослідження. Українські протестанти їх мають, але поки що переважно зарубіжні. Вкрай недостатньо вітчизняних. А ті, що вже є, все ще переважно оглядові, загально описові, мемуарні, часто аматорські, більшою мірою наративні, ніж аналітичні. Щоправда, у деяких протестантських церквах в останні двадцять

років підготовлено низку збірників документів, матеріалів конференцій, регіональних історичних розвідок, про які підготовлений читач добре знає.

Чи можна бути задоволеними цим багажем? І так, і ні. Так, бо протестантські церкви у попереднє століття взагалі цього не мали. Ні, бо, по-перше, все ще йдеться про популярні видання, тексти, що занадто несміливо спираються на наукову і фактологічну джерельну базу. Про несистемність планування історичних студій, які й надалі нагадують броунівський рух. Відтак, не дивно, що керівники майже всіх творчих груп в Україні, які у 2016-2017 рр. готували документальні фільми, присвячені ювілею Реформації, визнавали безпорадність у розумінні того, як їм насити свої сценарії професійним матеріалом і до кого звертатися за фаховим коментарем.

Недостатність набутого дослідницького багажу, по-друге, не кореспондується з тим рівнем освіти, який пропонують сучасні протестантські духовні школи в Україні, ближньому і дальньому зарубіжжі, з фактом приходу до Церкви багатьох людей з вищою освітою, появою своїх магістрів, кандидатів, докторів наук, насамперед гуманітаріїв. Це висуває потребу інтелектуалізації Церкви та її зацікавленості не лише біблійними і богословськими, а й історичними студіями. Бо саме синтез цих дисциплін дає повноту знання про ту чи іншу Церкву. Тобто йдеться про той освітній рівень, який дає можливість планувати наступний етап: становлення дисципліни «історія Церкви» як галузі богословської науки.

Такий етап означає рішуче звернення у бік професіоналізму. Що це таке?

Насамперед – опертя на наукову методологію і розробку власного категоріального апарату. Щодо першого – світові історичні студії давно опанували не лише загально-, а й спеціально-наукові та експериментальні методи дослідження. Церковним історикам не треба «відкривати Америку», а навчитися їх застосовувати, не пишучи лише так, як Святий Дух поклав на

серце. Стосовно термінології. Знаю тільки один приклад словника, підготовленого Лютеранською Церквою Росії, в якому можна з'ясувати особливості саме лютеранського розуміння більш і менш важливих протестантських понять. І це стало реальною допомогою у читанні їхніх текстів. Якими словниками користуються протестанти в Україні у розкритті своїх понять і феноменів – як в царині богословської, так і історичної думки?

Друге. Пошук, каталогізація, опис, інтерпретація, введення в історичні розвідки автентичних текстів і першоджерел. Приклад: в останні 10-15 років кілька протестантських церковних і освітніх закладів України здійснили переклад творів власної і загально протестантської спадщини (нещодавно нові переклади, наприклад текстів Якоба Армінія, підготувала Євро-Азійська акредитаційна асоціація). Але на 99% це зарубіжні автори і джерела. Запевняю шановного читача: в Україні в офіційних і приватних збірках, бібліотечних та архівних колекціях зберігається чимало видань і рукописів, написаних протестантами, зокрема і тими, які причетні до започаткування і розвитку українського протестантизму. Якщо, звісно, це надбання не буде до кінця розкрадено в наших бібліотеках (що регулярно фіксую в різних містах) або втрачено в домашніх архівах. Ідеться про спадщину, мало або зовсім не відому не тільки зарубіжним, а й українським протестантам. А в цей час, наприклад, львівські бібліотеки та архіви обсіли дослідники з Польщі (те саме в Ужгороді роблять угорці, у багатьох українських містах – німці-меноніти), які шукають свої історичні сліди в нашій країні. Тож за потреби прочитати якесь вітчизняне джерело все частіше виявляю його фотокопії у зарубіжних виданнях. За що їм і дякую. Але у нас в Україні протестантські тексти вже зачекалися уваги протестантів. Мій аспірант з Українського католицького університету працює над упорядкуванням документів, писемних пам'яток з історії баптистського руху в Галичині і на Волині, які шукає на заході і сході України, в Польщі і Німеччині. На подібну пропозицію студенту з п'ятдесятницького біблійного інституту, завбачивши в ньому майбутнього дослідника, почула навіть образу: я буду

пастирем, а ви пропонуєте мені марнування часу. І навіть той аргумент, що багато реформаторів були служителями й водночас богословами та істориками, його не переконав.

Третє. Йдеться про наукове і неупереджене вивчення текстів, важливих також і для історичних студій. Поясню на прикладі. В одній зі статей на сайті 500-Рефо про чеського реформатора Яна Гуса читаю сентенцію: «У всіх судженнях про Гуса головну роль відіграє не його вчення (?), а життя і ще більше – героїчна смерть». І у статті не згадано жодної праці Гуса. Аналіз його творів і головного трактату «Про Церкву», який отці Констанцького собору назвали книгою, жакливішою за Коран, на жаль, поки що не зустріла в українських церковних і світських виданнях. А без такого аналізу зрозуміти історичну роль Яна Гуса насправді дуже важко. Осмисленням його творчості зайнята екуменічна Комісія «*Husovská*», створена 1993 р. на конгресі у Байройті (Німеччина), патрована Празьким католицьким архієпископом і головою Папської ради зі сприяння християнській єдності. Чи ми обізнані з результатами роботи комісії? А не знаючи цього, продукуємо часто доволі поверхневі і стереотипні уявлення про Яна Гуса, сповнені почасти міфів. І це стосується інших діячів Реформації – як Західної, так і Східної Європи. А тексти тих діячів, які прислужилися Реформації і зародженню протестантизму, його окремих течій в Україні, взагалі майже не знаємо.

Якщо мовимо про професіоналізм, то, четверте, важливою є не лише біблійно-богословська, а й спеціальна підготовка осіб, які би зайнялися науковими церковно-історичними студіями, вважаючи це не хобі, а своїм фахом.

В який спосіб можна зреалізувати перелічене? Насамперед, створенням відповідних підрозділів в церковно-освітніх відділах і духовних навчальних закладах. Далі. Розробкою фахових програм з історії Церкви, які би звернулись до сучасної світової методології та історіографії. Тут для духовних шкіл України справжня цілина. Далі. Роботою кількох спецсеминарів для майбутніх професійних церковних істориків.

Перший – з історії певної Церкви у контексті загально протестантської, загально християнської і загальносвітової історії та з огляду на пріоритети України. Другий семінар – з методології наукових досліджень і написання текстів. Далі. Створенням груп ентузіастів-дослідників для опрацювання сучасних видань, збирання та упорядкування рукописів і документів. Не забуваймо про щорічні наукові конференції та підготовку на їх основі методологічних рекомендацій. Це також буде тим продовженням Реформації, яке так бурхливо обговорювали учасники святкувань 500-літнього ювілею у різних містах України.

Кілька слів про проблеми або підводні камені, які обов'язково постануть на цьому шляху.

Перша проблема. Вкрай важливою є співпраця протестантських істориків з Церквою та їх підтримка з боку церковних адміністрацій. Пам'ятаю, як у 2000-му році на установчі збори міжпротестантського Богословського товариства Євразії у Донецьку прийшло кілька баптистських пасторів, які обурювалися самою цією подією. Вони нагадували: Церква чекає реальної роботи, а не чогось ілюзорного, зарозумілого і тому подібне, що, на їхню думку, лише відволікає від справжнього служіння. Знаю церкви, які давно відкинули той стереотип, що ефективно служити може непрофесійна і навіть неосвічена людина, а наука і Церква – речі несумісні. Але знаю громади, які і сьогодні відмовляють молодь від набуття духовної освіти.

Друга проблема. Підбір і спеціальна підготовка відповідних кадрів. Пошук кадрів і їх професіоналізація – це завжди дуже складно і потребує справжнього подвижництва. А воно починається з малого. Наведу приклад. Упродовж 5-6 років спілкувалася з групами менонітів, які приїздили до Львова (і в інші міста) для збирання матеріалів зі своєї історії. В Галичині за Австро-Угорщини, потім Польщі існував досить розгалужений менонітський осередок, його культурне товариство, видавництво, а в селах і містечках, що їх колись заснували німці-колоністи, залишилось чимало фактів їхньої матеріальної

і духовної культури: садиб, кам'яниць, кладовищ, ілюстративного матеріалу, архівних документів. До цих волонтерських груп входять і літні особи, і зовсім юні, домогосподарки, фермери, журналісти, професори, котрі публікують результати своїх знахідок в Інтернеті. Це довготривалий проєкт, який фінансують меноніти світу за підтримки деяких громадських і навіть урядових організацій.

Мої особливі враження від цього спілкування: шалений ентузіазм, який випромінюють волонтери, і їхня обізнаність з історією України. Тож іноді спадала думка, що протестанти України чомусь (звісно, не всі, але таких чимало) байдужі до таких пошуків. Попри те, що їм не треба кудись їхати, по наших містах і селах «розкидано» багато пам'яток і об'єктів, які чекають на своє поцінування. Будучи дослідником уявляю, які б це були цікаві ілюстровані видання про свою культову споруду (особливо історичну), свою громаду, свій населений пункт, який вписав сторінку в історію українського протестантизму, окремий факт цієї історії, зрештою, про свою власну родину. В Адвентистській Церкві особисто знаю принаймні кілька родин, які можуть намалювати справжнє генеалогічне древо. Для цього треба небагато: бажання і вміння, бо і краєзнавство, і генеалогія – це також науки, які тісно пов'язані з історією Церкви.

Третя проблема, як завжди, – брак фінансів. Цю (власне, постійну) проблему можна спробувати вирішити кількома шляхами: обов'язковою, хоча би незначною, підтримкою Церкви, бо розуміння того, що це потрібно Церковній Спільноті, посилює бажання працювати. Наприклад, домовленістю пасторату з регіональними громадами стосовно прийняття, влаштування на нічліг, допомогти людьми у проведенні краєзнавчої експедиції, або фінансуванням літньої школи для молодих істориків, або бодай сприянням у копіюванні документів з місцевого архіву. Вартує звернутися до зарубіжних громад, які, побачивши продумані мотивацію і можливий результат якогось пошукового чи видавничого чи відео-проєкту, можуть виявити до цього інтерес.

Ще краще запросити до співучасті фахівців та ентузіастів із цих братніх церков. Не забуваймо і про таку можливість, як пошук грантів. Як наукових, так і суспільно значимих, якщо пов'язати історичні дослідження із завданнями освіти, культури, міжцерковного і державно-церковного діалогу. Й, нарешті, на часі набувати науки самостійного заробляння: написанням текстів, читанням семінарів, проведенням церковно-краєзнавчих екскурсій, наукових експертиз чи консультацій.

Можливо, у читача виникає думка: чи не занадто далеку перспективу або ж взагалі не вартісні ідеї виголошує автор цих рефлексій. Відповім: якби 30 років тому, коли багато служителів виходили з тюрем, а церкви тішилися першими біблійними курсами, чого сама була свідком, інші мрійники описали, яким буде протестантизм в Україні в ювілейному 2017-му, також би слухала їх із деяким скепсисом. Але не забуваймо: історія – це не тільки те, що було давно або вчора, це те, що творимо сьогодні. Друге неможливе без першого.

І останнє. А, дійсно, чи потрібна історія Церкви самій Церкві? Чи може бути такий науковий проєкт світоглядно цінним, однією з форм духовного служіння? Знаємо, що ранніх істориків християнство називає вчителями Церкви. Знаменитий математик і астроном Йоган Кеплер казав, що він як вчений є священником Бога-Творця, хоча Кеплер ніколи не був церковною особою. Мартін Лютер писав, що кожний християнин є служителем Господнім своїми даруваннями і сферою діяльності. Історія Церкви, як і будь-яка гуманітарна чи природнича науки, – це пізнання Бога у світі. Це також осмислення ролі Церкви у цьому пізнанні, котре допомагає їй піднятися над щоденними клопотами, зазираючи у минуле, передбачаючи майбутнє. І вкрай важливо, щоби в це осмислення були злучені не лише богослови, історики, психологи, педагоги, а й уся церковна спільнота, адже саме у такій синергії і твориться Церква як живий організм.

Задля такого синтезу був би доречним ще один крок, який вже на часі в Україні. А саме: створення Протестантського історико-

просвітницького товариства як об'єднання християнських дослідників, викладачів, студентів, а також популяризаторів науки: краєзнавців, бібліотекарів, журналістів, служителів і простих віруючих. Таке товариство, з одного боку, акумулювало би усіх, хто професійно або за духовним покликанням займається історичними і пов'язаними з осмисленням історії студіями чи готує себе до них, з іншого боку – допомагало передачі набутого ширшій аудиторії. Зокрема, через створення окремих комісій товариства: наприклад, методологічної (розробка і планування проєктів і залучення до цього експертів), навчально-дослідницької (підготовка пошукувачів і популяризаторів, їхні тренінги під час конференцій, круглих столів, літніх вакацій), редакційної (рецензування і редагування публікацій, підготовка словників, путівників), археографічної (пошук і опис писемних пам'яток і документів), комісії з церковного краєзнавства (вивчення історії пам'ятних місць і ознайомлення з цим широкого загалу), церковної журналістики (поширення набутих знань у популярних виданнях і в Інтернеті, створення не разових, присвячених лише окремим ювілеям, а регулярних тематичних радіо- і відео передач з історії Церкви та її впливу на сучасність).

Чи це має бути якась архі-структура? Ні. Достатньо, особливо на початках, групи зацікавлених осіб з різних церков і їхня співпраця на ґрунті того, що об'єднує, а не роз'єднує. Це була би ще одна платформа (поряд з релігійними асоціаціям у царинах освіти, медицини, капеланства, свободи совісті) міжцерковного і, заохочуючи до співпраці представників світської науки, церковно-світського діалогу. Товариство може стати організаційним ядром подальшого осмислення надбань та уроків Реформації, місцем зустрічі тих, хто працює над проєктом «Реформація продовжується».

Вікторія Любащенко, доктор філософських наук